

SAINT GRIGORY OF SINAI AND THE LATE BYZANTINE HESYCHASM

Claudiu Cotan

Assoc. Prof. PhD. Habil., „Ovidius” University of Constanța

Abstract: The Byzantine monasticism reached its climax in the 14th century once hesychasm appeared, the most direct way of merging with God, of speaking with God through the perfect practice of prayer. Saint Grigorie Sinaitul is the one who systematically approached the technique of prayer, of contemplation of God, the climax of all ascetic endeavours and mentioned, in writing, at the request of his close friends, the best means for fulfilling the Christian living. I shall present in the pages of this study the life, permanent search of peace and quiet and of prayer, as well as the clear and precise theology of a great hermit of the Church.

Keywords: ascesis, prayer, monastery, hermitage, theology, contemplation

Isihasmul este una dintre cele mai directe și mai pure căi de a atinge a iluminării spirituale. Toți marii sfinți ortodocși au practicat isihasmul sau cel puțin au abordat tehnici de rugăciune asemănătoare. Cartea de căpătâi a isihasmului este *Filocalia* - o culegere a experiențelor și învățăturilor duhovnicești relatate de mari sfinți ori ucenici ai acestora. Practica de bază a isihasmului constă în rugăciunea inimii, care include mai multe etape, până la practicarea ei desăvârșită. Stadiul suprem al acesteia este realizarea efectivă a contopirii cu Dumnezeu prin energiile necreate ce izvorăsc din ființa divină și care, prin curățirea de păcate, devin accesibile cunoașterii umane. Astfel, rugăciunea devine esențială existenței creștinului și trebuie să ocupe un loc primordial în viața celui care vrea să-l cunoască pe Dumnezeu. Părinții Bisericii înțeleg prin teologie nu atât vorbirea despre Dumnezeu cât vorbirea cu Dumnezeu împlinită în rugăciune, arătând astfel că Dumnezeu nu poate fi cunoscut decât liturgic. A devenit clasică afirmația lui Evagrie Ponticul: „Dacă ești teolog (dacă te ocupi cu contemplarea lui Dumnezeu) roagă-te cu adevărat; și dacă te rogi cu adevărat ești teolog”¹. Rugăciunea este culmea tuturor străduințelor ascetice². Rugăciunea trebuie să devină o constantă a vieții noastre și să nu fie limitată doar la câteva momente ale zilei. De altfel, „... cel ce se roagă doar când stă la rugăciune, nicidecum nu se roagă”, spune un părinte din *Pateric*³. Pentru a ajunge în acest stadiu al contemplării lui Dumnezeu este foarte important să începem prin respectarea unui program zilnic de rugăciune și străduința de a rosti cât mai mult Rugăciunea lui Iisus⁴.

Sfântul Grigorie Sinaitul a abordat în gândirea sa o gamă foarte largă de teme de viață duhovnicească care se întinde de la cele mai înalte reflexii legate de cunoașterea lui Dumnezeu până la cele mai concrete detalii ale fenomenelor vieții trupești⁵. El și-a asimilat

¹ Evagrie Ponticul, „Despre rugăciune”, în *Filocalia*, vol. I, trad. Introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, edit. al IV-a, Edit. Harisma, București, 1993, p.112; J. Meyendorff, *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems. Collected Studies*, [Variorum Reprints], Londra, 1974; V. Fidas, *Εκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, t. 2, Atena, 1983, pp. 190-227,

² Arhimandritul Sofronie, *Despre temeiurile nevoiței ortodoxe*, trad. de Ieromonahul Rafail (Noica), Alba Iulia, 1994, p. 28.

³ *Patericul*, Alba Iulia, 1990, p. 413.

⁴ Vezi Kallistos Ware, *Rugăciunea lui Iisus în scrierile Sfântului Grigorie Sinaitul*, trad. Dragoș Dâscă, Edit. Doxologia, Iași, 2014.

⁵ J. Bois, „Grégoire le Sinaïte et l'hésychasme à l'Athos au XIVe siècle”, în *Echos d'Orient*, 5, 1901-1902, pp. 65-73; V. Laurent, „Gregorios Sinaïtes”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, 4, 1960, 1214-1215; S.

conceptele vieții duhovnicești din trăirea și gândirea unor mari asceți și sfinți precum Macarie, Diadoh, Marcu Pustnicul, Simeon Noul Teolog, Dionisie Areopagitul și Maxim Mărturisitorul.

Mișcarea de reînnoire duhovnicească, pornită în Sfântul Munte Athos, în secolul al XIV-lea, sub numele de isihasm, e dominată Sfântul Grigorie Sinaitul (1255-1346) și Sfântul Grigorie Palama (1296-1359). Amândoi participă la promovarea acestei mișcări, dar izvoarele nu menționează nici un contact direct între ei, deși au viețuit împreună în Sfântul Munte. Amândoi au părăsit pe la 1326-1327 Athosul din cauza incursiunilor turcești și s-au așezat la Tesalonic, Palama cu un grup de unsprezece prieteni, iar Sinaitul la rândul său cu ucenicii săi, printre care erau Calist și Isidor, viitori patriarhi de Constantinopol. Toți aveau intenția să meargă la Ierusalim și la Muntele Sinai, dar amândoi au revenit pe la 1330 în Athos. Sfântul Grigorie Sinaitul nu apare între susținătorii lui Palama în lupta lui pentru apărarea isihastilor. Probabil că tăcerea sa se datora și faptului că în acele momente de dispute teologice cu adversarii isihasmului pe care Sfântul Grigorie Palama le ducea cu real succes, Sinaitul plecase deja în munții de la Paroria. Pe de altă parte Sfântul Grigorie Sinaitul nu își fixase în scris învățătura sa despre trezvie și rugăciunea curată când Palama începea lupta pentru apărarea noului mod de viețuire monahală.

Sfântul Grigorie Palama, atras pe la 1337-1338, în disputa publică cu Varlaam, apoi cu Achindin și cu toți ceilalți adversari ai mișcării isihaste, s-a remarcat ca mare teolog isihast, pe când Sfântul Grigorie Sinaitul a rămas un mare îndrumător practic al acestei mișcări. Sfântul Grigorie Palama a jucat un mare rol public, în vreme ce Sfântul Grigorie Sinaitul a petrecut o viață de retragere, care s-a accentuat din 1335, prin așezarea lui în Paroria, în Munții Traciei, unde a murit la 1346, cu un an înainte ca Sfântul Grigorie Palama să fie ridicat pe scaunul de mitropolit al Tesalonicului⁶. Cei doi au comunicat în orice caz continuu prin ucenicii lor. Isidor, ucenicul Sinaitului, a fost tuns în monahism de Sfântul Grigorie Palama, iar când a ajuns patriarh ecumenic acesta l-a hirotonit pe Palama ca mitropolit. Ucenicii Sinaitului de la Magula au semnat *Tomosul aghioritic* în apararea lui Palama⁷. Dacă Palama a devenit un mare teolog, Grigorie Sinaitul a înființat o adevărată școală duhovnicească în Muntele Athos și în Bulgaria, a cărui puternică influență s-a făcut simțită în țările slave și în tot Bizanțul⁸.

Majoritatea informațiilor despre viața Sinaitului se obținem din *Viața lui Grigorie* scrisă de un dintre ucenicii săi, patriarhul ecumenic Calist I⁹. Această operă, redactată la Constantinopol în timpul primului său patriarhat (1350-1353) sau la începutul celui de-al doilea (1355-1363), este importantă pentru anii tinereții lui Grigorie, în special pentru

Papadopoulos, „Γρηγόριος ὁ Σιναιτης”, în *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, 4, 1964, pp. 703-707; J. Darrouzès, „Gregoire le Sinaïte”, în *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, 6, 1967, 1011-1014; D. Balfour, „Saint Gregory of Sinai's. Lie Story and Spiritual Profile”, în *Θεολογία* 53/1, 1982, pp. 30-62; D. Balfour, „The Works of Gregory the Sinaïte”, în *Θεολογία* 53/2, 1982, pp. 417-429, 53/4, 1982, pp. 1102-1118, 54/1, 1983, pp. 153-183; G. Podskalsky, „Gregorios Sinaïtes”, în *Theologische Realenzyklopädie*, 14, 1985, pp. 206-209; G. Podskalsky, „Gregorios Sinaïtes”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1995, 1025-1026; A. Rigo, „La vita e le opera di Gregorio Sinaïta”, în *Cristianesimo nella storia. Ricerche storiche esegetiche teologiche*, 10, 1989, pp. 579-607; A. Rigo, „Gregorio il Sinaïta”, în C.G. Conticello, V. Conticello (eds.), *La théologie byzantine et sa tradition*, t. 2 (XIIIe -XIXe s.), Turnhout, 2002, pp. 35-122; E. Hisamatsu, *Gregorios Sinaïtes als Lehrer des Gebetes*, Altenberge, 1994; A. Delikari, *Άγιος Γρηγόριος ο Σιναιτης. Η Δράση και η Συμβολή του στη Διάδοση του Ησυχασμού στα Βαλκάνια*, Tesalonic, 2004.

⁶ Sântul Grigorie Sianitul, *Filocalia*, vol. 7, Edit. Humanitas, București, p. 72

⁷ Sântul Grigorie Sianitul, *Filocalia*, p. 72

⁸ A. Rigo, „Gregorio il Sinaïta”, în C. G. Conticello, V. Conticello (eds.), *La théologie byzantine et sa tradition*, t. 2 (XIIIe -XIXe s.), Turnhout, 2002, p. 35.

⁹ H. Vourouzidis, ‘Ο οἰκουμηνικός πατριάρχης Κάλλιστος Α΄, Serres, 2002; N. Papadimitriou-Doúkas, „Κάλλιστος Α΄ καὶ Ἅγιον Ὄρος”, în *Θεολογία* 74, 2003, pp. 721-729; Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaïta”, p. 36.

perioada athonită. Calist este însă foarte laconic asupra ultimei părți din viața Sinaitului, cea petrecută la Paroria. De aceea a omis descrierea morții lui Sfântului Grigorie în Bulgaria. *Viața lui Grigorie* a fost aproape imediat tradusă în limba slavă, iar traducătorul, cu siguranță un calugăr bulgar care trăiește la Paroria, a înserat în partea finală a operei, destul de sumară în originalul din limba greacă, un pasaj în care povestește ultima parte a vieții lui Grigorie și moartea acestuia¹⁰. Un spațiu amplu este acordat în traducere șederii Sinaitului la Paroria și în mănăstirile sale. Lucrarea *Viața lui Teodosie de Târnovo* (Veliko-Tarnovo, Bulgaria), un discipol al Sinaitului, scrisă tot de patriarhul Calist, în ultimul său an de viață (1363), folosește informații oferite de însuși Teodosie, mort la Constantinopol în noiembrie 1362 și de la cei patru ucenici care-l însoțiseră în această ultimă călătorie în cetatea Bizanțului. Pentru șederea Sinaitului la Paroria este importantă și lucrarea *Viața lui Romylos*, scrisă în Muntele Athos, de ucenicul său Grigorie Aghioritul, la puțini ani după moartea Sinaitului¹¹. Și această operă a fost aproape imediat tradusă în limba slavă, versiune importantă pentru că se bazează pe un text grec mai bun decât cel ajuns până la noi.

În mai vechea operă *Viața lui Maxim Kavsoalivitul*, una dintre celebritățile monahismului athonit din secolul al XIV-lea, scrisă de ucenicul său Nifon (1411), Grigorie nu este menționat. În cea compusă după 1381 de Teofan, egumen la Vatoped și mitropolit de Peritherion, în Tracia, este acordat un spațiu amplu celei de-a doua șederi a Sfântului Grigorie Sinaitul pe Muntele Athos, înainte de stabilirea definitivă la Paroria. În această operă aghiografică apare o lungă convorbire despre rugăciune purtată de Grigorie și Maxim, care a fost trecută în *Filocalia*.

În opera *Viața patriarhului Isidor* (Isidor I Boucheiras, (1350), scrisă de patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos între anii 1355-1357, se vorbește despre Sinait făcându-se referire la Gherasim, colegul lui de asceză și duhovnicul lui Isidor. Este menționată șederea lui Isidor pe Muntele Athos, în apropierea lui Grigorie, spre jumătatea anilor `20 ai secolului al XIV-lea. Într-o altă operă aghiografică a lui Kokkinos, *Elogiul lui Grigorie Palama*, scrisă cu aproximație după un deceniu (1367), se găsește numai o referire despre Sinait, atunci când se amintește șederea lui David Disypatul (1347) la Paroria, în primăvara anului 1341.

Grigorie este menționat în trecut și în *Viața lui Atanasie*, fondatorul Meteorei, scrisă de ucenicul său Nil Stauras, în jurul anului 1390. Aici Grigorie apare printre celebritățile monahismului bizantin, împreună cu Daniel Isihastul, Isidor Boucheiras și Grigorie Achindin.

Viața lui Grigorie, scrisă de patriarhul Calist I este caracterizată de utilizarea unor expresii și date destul de imprecise¹². Data nașterii Sinaitului nu a fost nici până astăzi fixată cu precizie. Sunt pomenite date precum: anul 1255, perioada 1255-1265, anii `70 ai secolului al XIII-lea sau a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Patriarhul Calist, după prezentarea familiei Sfântului Grigorie, care locuia la Koukoulos, un târg din regiunea Smirnei, amintește că atunci când domnea împăratul Andronic al II-lea (1282-1328), turcii, în timpul unui jaf, au luat prizonieri mulți creștini din regiune, printre care și pe Grigorie, frații și părinții săi, care au fost deportați la Laodicea. Evenimentele au avut loc după anul 1284, când împăratul, desființând flota, a permis raidurile turcești în toată Asia Mică. Numai trimiterea lui Alex Filantropul în 1295/6 a adus o ușurare trecătoare populației din regiune. Incursiunea despre care se vorbește în *Viața lui Grigorie* s-a produs în jurul anului 1290. Exilați la Laodiceea, Sfântul Grigorie împreună cu rudele sale au fost răscumpărați de creștinii locali. Prin

¹⁰ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 37.

¹¹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 37.

¹² Sfântul Calist a fost scriitor bisericesc, lucrările sale apărând în *Filocalia* (volumul 8), împreună cu cele ale bunului său prieten Ignatie din Xanthopoulos. O importantă sursă de informații despre viața și personalitatea patriarhului Calist I este opera lui Nichifor Gregoras, care a fost unul dintre cei mai mari adversari ai lui Calist I în cadrul controversei isihaste. Informații primim și din două biografii pe care însuși patriarhul Calist le-a scris despre Sfântul Grigorie Sinaitul și despre Sfântul Teodosie din Târnovo.

nemeroasele expediții, turcii au făcut ca numărul creștinilor din regiunea Laodicea să fie considerabil, ei primind dreptul de a participa la slujbele religioase, de a avea biserici și de a-și păstra tradițiile.

Grigorie s-a născut la Koukoulos, care se află lângă Klazomene, pe coasta nordică a golfului Smirnei. Koukoulos devenise, în cursul secolului al XIII-lea, o localitate cu o anumită importanță, beneficiind cu siguranță de prosperitatea de care se bucura întreaga regiune în timpul domniei dinastiei Iascaride (1208-1258). Despre parinții și frații lui Grigorie nu știm nimic, dar patriarhul Calisit ne spune că ar fi fost de neam bun, caracteristică ce îl pune pe Sfântul Grigorie Sinaitul la un loc cu alți sfinți călugări bizantini din secolele XIII-XIV, precum Gherman Maroules, Sava Tziskos (1347) și Grigorie Palama.

Din Laodicea, tânărul Grigorie a ajuns în Cipru. Când a descoperit dragoste pentru viețuirea monahală, a început să frecventeze un sihastru de la care a primit și haine monahale¹³. Șederea lui aproape de pusnic nu a durat mult timp, căci a părăsit insula și s-a îndreptat spre Muntele Sinai¹⁴. Construită de împăratul Iustinian, Mănăstirea Sfintei Ecaterina continua să atragă, chiar și în epoca bizantină târzie, adevărate mulțimi de pelerini. Din toată lumea ortodoxă ajungeau aici numeroși călugări, pomeniți și în scrierile aghiografice. Alte două mari personalități ale monahismului bizantin din aceeași perioadă, Meletie Galesiotul (+1286) și Sava Tziskos, au petrecut aici ceva timp. Fascinația exercitată de acest respectabil centru monahal a stat în mod evident la baza deciziei lui Grigorie de a veni aici. După tundere în monahism, Grigorie a început asceza și rugăciunile de noapte. Novicilor le erau încredințate sarcinile grele din mănăstire. Astfel, Grigorie a lucrat trei ani în bucătăria și brutăria mănăstirii.

Tânărul călugăr se dedica cu pasiune și copierii manuscriselor, dar despre aceste manuscrise scrise cu propria lui mână nu avem alte mărturii. Dragostea lui pentru cărți se manifesta prin dedicarea mai multor ore lecturii, mai ales citirii textelor scripturistice. Aici s-a împrietenit cu Gherasim, un călugăr din Eubea, care îl va însoți în călătoriile care vor urma. Șederea pe Muntele Sinai a avut o mare influență asupra vieții sale, căci nu de puține ori s-a gândit în viața sa să revină la Sfânta Ecaterina, probabil mănăstirea în care sufletește s-a simțit cel mai bine, dar din care a trebuit să plece. Se pare că invidia celorlalți călugări l-a determinat pe Grigorie, însoțit de Gherasim, să părăsească Muntele Sinai.

Cei doi călugări au pornit spre Ierusalim, unde au vizitat Sfântul Mormânt și alte locuri sfinte. De aici au ajuns în Creta, unde au căutat un loc potrivit pentru viața de sihastru. Pe un munte din zona în care au debarcat erau câteva grote, pe care le-au folosit ca locuințe. Modul lor de viață în timpul acestei șederi a fost caracterizat de un ascetism extrem. Cei doi urmau un regim alimentar foarte strict, cu o singură masă pe zi, care era alcătuită din puțină pâine și apă. La chilia lor a ajuns și un călugăr pe nume Arsenie, expert în isihie și meditație¹⁵. Conversația dintre Grigorie și bătrânul Arsenie a fost importantă pentru că a marcat viitorul său monastic și urcușul duhovnicesc spre isihie.

Părăsind Creta, Grigorie s-a separat de Gherasim și a ajuns la Muntele Athos, unde a vizitat mănăstirile și schiturile, făcând un fel de recunoaștere, acțiune pe care o regăsim și în alte biografii ale sfinților călugări. La schitul din Magoula a găsit ceea ce căuta, monahii care practicau isihia. Aici au venit cu timpul ucenici care și s-au construit chilii și au urmat îndrumările duhovnicești ale Sinaitului.

Primii zece ani de ședere pe Muntele Athos nu au însemnat numai reunirea în jurul lui Grigorie a unui grup de discipoli, ci au fost marcați și de neînțelegerile provocate de noua metodă ascetică pe care o promova printre călugării athoniți. Probabil unii călugării cereau expulzarea sa, o măsură excepțională aplicată de-a lungul secolelor în urma deciziei

¹³ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 45.

¹⁴ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 46.

¹⁵ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 47.

conducerii Sfântului Munte. Grigorie adusese pe Muntele Athos învățăturile despre rugăciunea însoțită de câteva tehnici psihofizice învățate de el în Creta, de la călugărul Arsenie. În cele din urmă, după o atentă cercetare, Sfântul Grigorie Sinaitul a fost recunoscut ca mare îndrumător duhovnicesc al călugărilor athoniți. Faima și popularitatea lui Grigorie au început să crească în mod simțitor. În această epoca Isidor Boucheiras, cu siguranță împins de amintirile și cuvintele duhovnicului sau Gherasim, vechiul coleg de asceza al Sinaitului, a venit de la Tesalonic la Athos pentru a fi învățat de Grigorie noua modalitate de cunoaștere a lui Dumnezeu prin isihie. Nu știm numele multora dintre cei care au căutat să-l viziteze, conduși de setea lor după viețuirea pusnicească și de marea notorietate a sfântului.¹⁶

Curând însă liniștea Muntelui Athos a fost tulburată de pirații turci. Incursiunea lor din 1326 se diferenția de celelalte jafuri prin gravele consecințe produse. Din această cauză, Grigorie Sinaitul s-a gândit la refugiarea pe Muntele Sinai, la Mănăstirea Sfânta Ecaterina. Astfel, a ajuns la Tesalonic de unde gândea că se va putea îndrepta spre Asia Mică. Și Grigorie Palama, împreună cu doisprezece călugări, a părăsit Athosul pentru Tesalonic în intenția de a căuta un loc mai sigur pentru viețuirea monahală. Isidor a revenit și el la Tesalonic, acolo unde era foarte bine cunoscut. Numarul călugărilor care au părăsit Muntele Athos sub amenințarea turcilor a fost foarte mare. Grigorie Sinaitul împreună cu discipolii săi au stat mănăstirea lui Isidor.

Luând cu el numai doi discipoli, pe Calist și Marcu, Sinaitul a hotărât să ajungă la Sfânta Ecaterina. Curând însă au auzit de conflictele militare din Asia Mică care făceau imposibilă călătoria lor. În final au ajuns la Constantinopol unde l-au cunoscut pe Atanasie Paleologul, un călugăr influent și vărul împăratului Andronic al II-lea, cunoscut și din corespondența lui Nichifor Gregoras. Acesta l-a introdus pe Sinait la bătrânului împărat care avea o evlavie specială pentru călugări și un respect uneori exagerat față de marii duhovnici. Împăratului Andronic al II-lea i-a plăcut să vorbească cu Grigorie, care-l impresionase prin virtutea lui ascetică. Ceva asemanator ne prezintă și *Viața lui Maxim Kavsokalivitul*, scrisă de Teofan, unde sfântul ne este prezentat ca interlocutor al împăratului Andronic al II-lea și al demnitarilor săi. Împăratul i-a cerut să se așeze într-una din mănăstirile capitalei, dar sfântul a refuzat, căutând liniștea rugăciunii și sihăstria. De aceea, a părăsit Constantinopolul pentru a poposi la Sozopoli, importantă așezare de pe coasta tracică a Marii Negre. Lui Grigorie, în timpul șederii sale la Constantinopol, i se propuse de călugărul Atanasie Paleologul să se stabilească în mănăstirile din Sozopoli, propunere pe care Sinaitul a acceptat-o. Totuși, caracteristicile unei mănăstiri din mediul urban nu erau adecvate unui isihast. Auzind de regiunea Paroria, regiune aflată la granița cu Bulgaria, a decis să se mute acolo.

Popasul la Paroria, unde împreună cu doi ucenici a ridicat câteva chili, nu a fost de lungă durată căci alți călugări din regiune i-au cerut să plece. Pe lângă conflictele cu ceilalți monahi, regiunea era amenințată și de tâlharii. Prezența tâlharilor în zona a fost o realitate care a durat până la cucerirea otomană. În fața amenințării, Sinaitul împreună cu călugării pe care îi adunase în jurul său s-au mutat pe muntele Katakekrymenon. Dar după câteva zile însă tâlharii i-au obligat să părăsească zona și să se întoarcă la Constantinopol. La Constantinopol, Grigorie și călugării săi au găsit ospitalitate în capela Mănăstirea Theotokos Panachrantos. Grigorie i-a trimis pe Calist și pe Marcu în Athos. Întoarcerea pe Muntele Sfânt a fost sărbătorită de călugării de la Marea Lavră. Faima lui Grigorie depășea în acel moment granițele Athosului. Dar și acest popas al lui Grigorie pe Muntele Athos a fost de scurtă durată, incursiunile piraților turci obligându-l să abandoneze definitiv Sfântul Munte și să se întoarcă la Paroria, unde faima sa atingea apogeul¹⁷. Imediat numărul călugărilor a început să crească. Petru liniștea regiunii și alungarea tâlharilor, Grigorie Sinaitul a primit ajutorul

¹⁶ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 52.

¹⁷ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 58.

țarului bulgar Ivan Alexandru, iar viața monahală din Paroria a înflorit. Țarul a oferit mijloacele pentru construirea corpului central al mănăstirii, bisericii și a turnului defensiv, donând de asemenea și numeroase proprietăți. După terminarea construirii mănăstirii, avem puține date despre ultimii ai ai vieții Sinaitului¹⁸. Numai pasajul introdus de traducătorul slav în *Viața lui Grigorie* ne oferă o stare prețioasă, despre faptul că deși era stareț, Grigorie a căutat pe mai departe isihia și rugăciunea în sihăstrie¹⁹. De altfel, abia în ultimii ani de viață a reușit să trăiască în isihia atât de dorită și râvnită, departe de lume, dar și de controversele teologice care în acei ani incitau Bizanțul.

Ucenicii Sfântului Grigorie Sinaitul

Din lucrarea *Viața lui Grigorie*, scrisă de Calist, aflăm că mulțimile de călugări veneau la Grigorie în Muntele Athos, obligându-l să se refugieze în rugăciune în locuri greu accesibile. Erau călugări greci, dar și călugări bulgari și sârbi. Și *Viața lui Maxim Kavsocalivitul*, scrisă de Teofan pomenește de mulțimile care căutau îndrumarea Sinaitului. Despre unii dintre ucenici cunoaștem câteva lucruri chiar din scrierile lui Grigorie²⁰.

Grigorie a trait tot timpul în așezări mici, ca schitul din Magoula, așa că ucenicii săi nu erau mulți. În *Viața lui Grigorie*, Calist numește doisprezece ucenici, cu siguranță o cifră simbolică care face trimitere la numărul apostolilor. El vorbește de ucenicii care au fost cu Grigorie la Sfânta Ecaterina (Gherasim), în momentul sosirii pe Muntele Athos (Isaia, Corneliu, Macarie) și de călugări care au venit la Magoula (Iacob, Aron).

Datele despre ucenicii de la Paroria sunt mult mai deficitare. Mănăstirea avea atunci dimensiuni importante și mai mulți călugări, unii viețuind și în schiturile din împrejurimi. Datorită scrierilor aghiografice este posibil numai să întrevădem câteva figuri anonime de novice sau de bătrâni, în timp ce sunt cu adevărat puține personajele cât de cât cunoscute.²¹ Informațiile din *Viața lui Grigorie* și *Viața lui Romylos*, conturează o vagă imagine a ucenicilor Sinaitului.

Printre discipolii săi găsim doi patriarhi ecumenici (Calist, Isidor), un patriarh bulgar (Teodosie), un episcop (Iacob), o persoană de vază din mediul athonit (Nicola) și un membru al uneia dintre familiile cele mai cunoscute ale Imperiului bizantin (David Disypatul), autor al unor opere teologice care promovau palamismul. Primul dintre ucenicii lui Grigorie a fost Gherasim, originar din Eubea și rudă a „regelui Phatzos”, adică a lui Bonifacio din Verona (ca 1270 – 1317/8). Gherasim era ortodox din naștere, rodul unei căsnicii mixte. Căsătoriile mixte erau frecvente între occidentali și greci în perioada bizantină târzie. Gherasim a îmbrățișat viața monahală și s-a stabilit la Mănăstirea Sfânta Ecaterina, unde l-a cunoscut pe Grigorie. Devenit ucenicul său, l-a însoțit în mutările sale succesive în Palestina și Creta. Când Grigorie a plecat spre Muntele Athos, Gherasim s-a întors în Grecia, unde după relatarea lui Calist, a adus pe mulți pe calea virtuții, ajutat și de faptul că era originar din acele ținuturi și cunoaștea limba și idiomul local. El a adunat în jurul său un grup de ucenici și a construit mici așezări monahale²². În urma cuceririi catalane a Ducatului Ateni, Gherasim s-a mutat la Tesalonic. După ceva timp (ca 1320), tânărul Isidor Boucheiras, viitor patriarh ecumenic, l-a întâlnit și i-a devenit ucenic împreună cu alți tineri. Acest mic grup a ales ca loc de rugăciune o mănăstire care se afla în mijlocul orașului Tesalonic. La moartea sa, Gherasim l-a lăsat pe Isidor la conducerea călugărilor din mănăstire, ucenicul fiind deja un

¹⁸ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 60.

¹⁹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 61.

²⁰ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 62.

²¹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 63.

²² Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 64; Claudiu Cotan, „Gherasim, un ucenic al Sfântului Grigorie Sinaitul”, în *Theologia Pontica*, Edit. Vasiliana'98, nr. 1-2, 2008, pp. 225-231.

influent și faimos duhovnic. Lucrarea *Viața lui Atanasie* îl prezintă pe Isidor printre marii trăitori care își desfășura munca de îndrumare duhovnicească în familiile nobiliare cele mai cunoscute din oraș. Isidor a ajuns și la Muntele Athos, la Grigorie Sinaitul, pe care cu siguranță îl cunoștea din povestirile lui Gherasim. Acest popas duhovnicesc nu a fost lung, fiind nevoit să se retragă la Tesalonic din cauza incursiunilor piraților turci. În mănăstirea fondată de Gherasim, în Tesalonic, au fost primiți și Grigorie cu ucenicii săi în timpul celor două luni cât au stat în oraș. În mănăstirea lui Gherasim a poposit și Grigorie Palama între anii 1337-1341²³.

Calist menționează și un alt călugăr originar din Eubea, Iosif, o cunoștiința de-a lui Gherasim. Probabil că Iosif a fost discipolul lui Grigorie la Mănăstirea Sfânta Ecaterina²⁴. Între ucenici îl pomenim pe Isaia pe care Grigorie l-a întâlnit pe Muntele Athos. El a adus la viață așezământul din Magoula, care înainte de venirea lui Grigorie Sinaitul a fost condus de Isaia. În 1340 Isaia din Magoula a fost printre semnatarii *Tomosului aghioritic*, document teologic alcătuit de însuși Sfântul Grigorie Palama în lupta sa cu Varlaam de Calabria, Grigorie Achindin și Nichifor Gregoras²⁵. Mai sunt cunoscuți și cei doi colegi ai lui Isaia din Magoula, călugării Corneliu și Macarie²⁶. În afară de aceștia, Calist îi menționează pe Moise, Longhin și Clement. Longhin este identificat ca destinatarul câtorva capitole scrise de însuși Grigorie Sinaitul. În opera *Viața lui Atanasie*, aflăm de popasul tânărului Atanasie pe Muntele Athos și de faptul că l-a avut drept model spiritual pe însuși Grigorie. Între ucenici a fost și Clement, un simplu păstor bulgar.

Ieromonahul Nicola, originar din Atena, poate fi numarat printre primii ucenici ai lui Grigorie pe Sfântul Munte. Nicola se opusese politicii eclesiastice dusă de împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul și unirii cu Biserica Latină semnată la cel de-al doilea Consiliu de la Lyon (1274). După moartea împăratului și restaurarea ortodoxiei, patriarhul Iosif (1282-1283) a dorit să-l ridice la rangul de episcop, dar Nicola a refuzat și s-a stabilit la Muntele Athos. Acesta ajunsese deja la o anumită faimă fiind numit eclesiarh de Karyes. După puțin timp, destul de bătrân fiind, s-a întâlnit cu mai tânărul Grigorie și a devenit ucenicul său. Aceste grupuri de monahi care s-au atașat Sinaitului erau asemănătoare cercurilor arsenitice și au avut un rol important în istoria isihasmului bizantin târziu. Astfel îl amintim pe Nichifor Isihastul sau pe alți călugări, pomeniți cu stimă în „Triadele” lui Grigorie Palama.

Între ucenici Sinaitului au mai fost Marcu, un compatriot de-al lui Grigorie, originar din Klazomene, care a ajuns călugăr în Lavra împreună cu Calist. Marcu l-a însoțit pe Grigorie Sinaitul în călătoriile sale din 1326-1328, atunci când călugării erau constrânși să abandoneze Muntele Athos. L-a urmat pe Grigorie la Paroria, dar la întoarcerea pe Sfântul Munte s-a stabilit la Magoula, unde trăia când a semnat în *Tomosul aghioritic*. Calist a fost ucenicul și biograful lui Grigorie. Călugăr în Lavra până în 1313/4, s-a alăturat lui Grigorie în Magoula și l-a însoțit în călătoriile din 1326-1328 și în primul popas la Paroria. La întoarcerea pe Muntele Athos a rămas în Magoula după plecarea definitivă a lui Grigorie la Paroria. Aici a semnat *Tomosul aghioritic*, în 1340. În 1350 a fost chemat să-i ia locul lui Isidor Boucheiras pe tronul patriarhal din Constantinopol.

Ultimii doi discipoli ai Sinaitului menționați în *Viața lui Grigorie* sunt Iacob, episcop al orașului Servia din Macedonia și Aron, despre care știm ca era orb, o infirmitate care însă nu l-a împiedicat să contemple lumina divină²⁷. Am văzut cum cațiva din discipolii lui

²³ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 64.

²⁴ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 65.

²⁵ R.E. Sinkewicz, *The doctrine of the knowledge of God in the initial discussions between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas*, Oxford, 1979; J.S. Nadal, „La critique par Akindynos de l'hermeneutique patristique de Palamas”, în *Istina*, 19, 1974, pp. 297-328.

²⁶ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 66.

²⁷ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 69.

Grigorie, cum ar fi Iosif, Gherasim, Nicola, s-au făcut remarcați și prin predicile și îndrumările lor adresate laicilor, în afara mediilor monahale restranse. Prin contribuția lor s-au format unor mici grupuri compuse din bărbați și femei și conduse de un parinte spiritual care avea rolul de a-i apropia cât mai mult de adevărata viață creștină. Grigorie Sinaitul a fost cel care l-a trimis înapoi în lume pe Isidor Boucheiras, care venise pe Muntele Athos pentru a învăța de la el. Chiar din opera *Viața patriarhului Isidor* aflăm că în acei ani se formau diferite cercuri constituite din călugări și laici, bărbați și femei dornici să-și dedice viața rugăciunii și apropierii de Dumnezeu. Isidor a condus două grupuri de acest fel, unul în Tesalonic în anii '30 și celălalt în Constantinopol, un deceniu mai târziu²⁸.

În mănăstirea din Paroria, erau cu siguranța mai numeroși călugări greci, bulgari și sârbi. S-a creat astfel prin traducerea textelor grecești în slavonă așa numita *Școală din Târnovo*. Difuzarea ideilor și operelor Sinaitului în Bulgaria este legată de figura unuia dintre discipoli cei mai apropiați de el, călugărul bulgar Teodosie (ca 1300-1363). Acesta și-a trăit viața monahală în Mănăstirea Sfântului Nicolae, aproape de Vidin. La moartea egumenului Iov, care conducea această mănăstire, s-a mutat în Mănăstirea Theotokos, aproape de muntele Sliven, unde a petrecut mulți ani. Aflând despre venirea lui Grigorie în Paroria, s-a mutat acolo. Teodosie a trăit o vreme în sihastrie, în afara zidurilor Mănăstirii Theotokos Katakekryomene. La întoarcerea dintr-o călătorie în Târnovo, a adus cu sine pe călugărul Romano. Statura sa spirituală și rolul său important în conducerea vieții monahale din Paroria, evidențiat de misiunile sale la curtea țarului Ivan Alexandru, au făcut ca la moartea Sinaitului călugării din Paroria să dorească să-l numească succesor. Teodosie a refuzat și în scurt timp a părăsit Paroria. A fondat mănăstirea din Kelifareva, în care a adunat călugări din diverse țări. Un discipol al sau a fost Eftimie de Târnovo (1375-1393), ultimul patriarh al bulgarilor²⁹.

Filotei Kokkinos amintește că, în primăvara anului 1341, Davide Disypatul locuia în Paroria. Împreună cu el se găsea în mănăstire și un prieten de-al său, călugărul Dionisie, originar din Constantinopol, născut într-o familie aleasă. *Viața lui Romylos* descrie lumea sihaștrilor din Paroria, care trăiau în afară mănăstirii principale. Din păcate acești călugări anonimi, rămân necunoscuți. Dar acest text este important și pentru că reprezintă marturia directă a unei ramificări ulterioare a școlii Sinaitului, nu în Bizanț sau în Bulgaria, ci în Serbia.

Spre a doua jumătate a anilor '30, ajungeau în Paroria, Romylos și Ilarion. Primul era originar din Vidin și devenise călugăr în Mănăstirea Theotokos Hodegetria din Târnovo. Aflând despre venirea Sinaitului, s-a mutat în Paroria împreună cu Ilarion, unde a rămas până la distrugerea mănăstirilor. Călugărul Grigorie, discipolul și biograf al lui Romylos, a ajuns în Paroria numai după moartea Sinaitului. Acesta l-a urmat pe Romylos în aproape toate peregrinările care-l purtaseră întâi în Zagora și apoi la Muntele Athos. După 1371, acesta s-a stabilit în Serbia, la Mănăstirea Ravanica, fondată în 1376-77 de principele Lazăr (+1389). Grigorie s-a mutat în Serbia numai după moartea lui Romylos, unde împreună cu un mic grup de ucenici s-a așezat la mănăstirea din Gornjak, pregătită pentru el de principele Lazăr. De aceea, călugării de aici s-au numit „sinaiții”.

Magoula era o proprietate a unui călugăr numit Paolo Magoulas donată de acesta Mănăstirii Iviron. Toponimul „Magoula” era folosit pentru a indica o întreaga zonă cuprinsă între Mănăstirile Iviron și Philotheu. Grigorie Sinaitul a ajuns la Magoula, unde într-un schit locuiau trei călugări, Iasaia, Corneliu și Macarie. Mare parte din activitatea lui Grigorie, s-a desfășurat în acest loc. În momentul semnării *Tomosului aghioritic* (vară 1340) la Magoula locuiau Isaia, Marcu și Calist. Ideea că Magoula era sediul „școlii” Sinaitului nu trebuie să ne

²⁸ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 70.

²⁹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 71.

facă să credem că sfântul a locuit în permanență acolo pe tot parcursul perioadei sale athonite. Obiceiul de a-si schimba locul pentru sihăstrie, în cautarea unei zone mai potrivit pentru isihie, sau mai greu accesibil, cu scopul de a evita deranjul provocat de numărul mare de vizitatori, se regăsește în multe opere dedicate vieților călugărilor athoniți din secolul al XIV-lea. Îi putem menționa astfel pe Romylos, Nifon sau cazul extrem reprezentat de Maxim Kavsocalivitul.

Sinaitul a poposit o vreme și în Mănăstirea Simonopetras, asezământ monahal izolat. Dar acestea s-au întâmplat într-o epoca ulterioară șederii lui Grigorie, când Simonopetras era încă un mic asezământ monahal, sărăcăcios, situat într-un loc inaccesibil.³⁰ Un alt loc de sihăstrie al Sinaitului a fost în preajma actualei Mănăstirii Gregoriou. Locul era atunci pustiu sau locuit de cațiva sihăștri. Un alt centru important al activității lui Grigorie a fost Marea Lavră și schiturile din apropiere.

Paroria este un termen care astăzi este folosit pentru a indica regiunile de la graniță, „loc ce se gasește între greci și bulgari”. Regiunea avea cale de acces dinspre Sozopoli sau dinspre Adrianopol. Paroria era un loc foarte izolat, iar aceasta caracteristică, în ochii Sinaitului și a ucenicilor săi, îl făcea potrivit pentru viața călugărilor care trăiau în isihie. Condițiile de viață din Paroria erau făcute și mai grele de climă, caracterizată de ierni foarte reci, cu ninsori abundente. În al doilea rând, prezența fiarelor, dar mai ales, prezenta endemică a tâlharilor făcea viața călugărilor dificilă. Această zonă pustie a fost transformată de Grigorie Sinaitul într-un al doilea Munte Sfânt. Înainte de Grigorie nu au fost semnalate așezări monahale importante. În cateva centre vecine trăiseră amintiți călugări spre jumătatea secolului al IX-lea. Trăiau în regiune câțiva călugări conduși de călugărul Amiraes, care nu l-au primit pe Grigorie Sinaitul și i-a cerut să părăsească regiunea.

Construcția mănăstirii a început puțin după întoarcerea lui Grigorie la Paroria, probabil întâi pe muntele Katakekryomenon. Lucrările erau făcute chiar de călugări. Muncile lor erau deranjate în repetate rânduri de incursiunile tâlharilor care devastau regiunea. Călugării au primit însă curând protecția și ajutorul țarului Ivan Alexandru, care a donat mănăstirii o serie de moșii. Mănăstirea principală, fortificată, „Marea Lavra”, s-a înălțat pe muntele Katakekryomenon, primind numele fondatorului, „mănăstirea Sinaitului”. Alte trei mănăstiri, de dimensiuni mai mici, au fost construite în vecinătate, la Mesomilion și Paizouba. Alături de călugării care locuiau în aceste complexe, alții trăiau în chilii mai mult sau mai puțin izolate, împrăștiate în păduri și pe piscuri. Însuși Grigorie se retrăgea din când în când într-una din aceste sihăștrii. Teodosie și Romylos, discipolii despre care avem cele mai multe informații, au trăit în permanență în afara mănăstirii principale. Sihăștrii mergeau în mănăstirea principală numai din necesitate, și, urmând un regim deja fixat de tradiție, trăiau în singurătate cinci zile pe săptămâna.

La moartea lui Grigorie, călugării mănăstirii l-au ales ca succesor pe Teodosie, care a refuzat numirea. Singurul egumen cunoscut de Mănăstirea Theotokos de pe muntele Katakekryomenon este un anume Gherasim. Regiunea a fost lovită de o gravă foamete, provocată și de jafurile tâlharilor, care după ce obțineau ce doreau de la călugări, fugeau, lasându-i lipsiți chiar și de strictul necesar. Călugării isihăști, printre care și Romylos, au fost constrânși să abandoneze Paroria și să se refugieze în Zagora. Țarul a luat o măsură aspră, urmând ca tâlhari mai atacau pe călugări să fie condamnați la moarte. Decretul a avut efect imediat, iar isihăștii s-au reîntors la Paroria³¹. Venirea turcilor în regiune a dus însă la distrugerea mănăstirilor, călugării plecând spre Zagora, Târnovo și Muntele Athos. Conform tradiției, trupul lui Grigorie a fost dus în mănăstirea sârbă din Gornjak, pe Mlava, fondată în

³⁰ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 76.

³¹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 81.

1379.³² Data distrugerii definitive a mănăstirilor Sinaitului nu a fost până acum stabilită cu certitudine, dar se pare că prin anul 1360 acestea nu mai era.

Scrierile Sfântului Grigorie Sinaitul

Moștenirea de cea mai lungă durată pe care ne-a lăsat-o Sfântul Grigorie Sinaitul este opera sa care a marcat în mod puternic și scrierile a numeroși monahi din veacurile următoare. Trebuia doar să ne gândim la Nil Sorskij în secolul al XV-lea, Paisie Velickovski sau Vasile de la Poiana Mărului în secolul al XVIII-lea.

Capitolele sale scrise începând cu anii `30 au fost foarte difuzate în cercurile monahale, inspirând și alți autori spirituali. Majoritatea scrierilor lui Grigorie sunt disponibile și astăzi în *Filocalia* editată de Sfinții Nicodim Aghioritul și Macarie din Corint. O mare atenție este acordată versiunii slave a scrierilor, efectuată probabil în mănăstirile din Paroria, când autorul era încă în viață.

A. OPERE AUTENTICE

1. *Κεφάλαια δι ακροστιχίδος (Capete în acrostih)*, este o lucrare editată în *Filocalia*, 1782 (PG 150, 1240-1301). Traducerea slavă, făcută de Paisie Velickovski, se distinge prin câteva diferențe semnificative față de textul grecesc, această traducere prezintă 142 și nu 137 de capitole³³. *Capete în acrostih* reprezintă opera cea mai laborioasă a Sfântului Grigorie, având 137 de capitole de dimensiuni diferite. Cum zice chiar acrostihul, acestea sunt dedicate noii teme spirituale, care pleacă de la expunerea dogmelor și a poruncilor și trece la etapele itinerariului ascetico-spiritual, la lupta împotriva gândurilor, la pasiuni și virtuți, la isihie și rugăciune. Împărțirea pe teme a diverselor serii de capitole nu este riguroasă, chiar dacă se pot recunoaște cu ușurință câteva „nuclee”, cum ar fi de exemplu, câteva indicații despre regimul ascetic care trebuie urmat de călugări și sunt prezentate în capitolele 99-102.

2. *Ἐτερα κεφάλαια - Alte capete*, editate în *Filocalia*, 1782 (PG 150, 1300-1304). *Alte capete* este un fel de supliment pentru *Capete în acrostih*. În ediția din *Filocalia*, lucrarea este împărțită în 7 capitole, dar în manuscrise opera este mai lungă, fiind formată din 12 capitole. Nu este sigur dacă întreaga serie de capitole îi aparține Sinaitului. Este posibil ca ultimele două capitole (11-12) să fie opera unui ucenic. Câteva din aceste capitole, nenumotate la început, au un titlu care indică tema discutată. Temele acestei serii sunt foarte diversificate: asemanarea cu Dumnezeu (1-3), alterarea provocată de pasiuni și alterarea de natură benigna (4-5), tentațiile care vin în timpul somnului (6), cele șapte feluri de pomană (7), discernământul (8), Sfânta Treime (9), studiul teologic despre Hristos (10), atitudinea greșită în lupta ascetică (11), ascultarea și supunerea (12).

3. Προοίμιον περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς χάριτος, τῶν ἐκ τῆς προσευχῆς γινομένων, καὶ τῶν ἐκ τῆς πλάνης ιδιωμάτων - *Despre actiunile grației și semnele iluziei*, în *Filocalia*, 1782 (PG 150, 1304-1312). Lucrarea a fost tradusă în limba engleză de D. Balfour, *Sfântul Grigorie Sinaitul. Predică despre Schimbarea la Față*, fiind prima ediție critică - Θεολογία, Atena 1982, pp. 109-113. În limba franceză: J. Gouillard, *Mica Filocalie pentru rugăciuni*, Paris 1953, pp. 241-247³⁴. În limba italiană a apărut în: A. Rigo, *Iubirea liniștii (am dragostea pentru isihie). Isihasmul bizantin între secolele XIII și XV*, Magnano, 1993, pp. 77-82. Lucrarea este împărțită în 10 capitole de lungimi diferite, opusculul *Despre lucrările harului și semnele iluziei* este adresat unui călugărului Longin, un ucenic al Sinaitului. După ce a exprimat nevoia de a regăsi lucrările harului de la botez (1-2), Grigorie expune (3) modul

³² Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 82

³³ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 84.

³⁴ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 85.

în care se regăsește (Περὶ τὸν πὼς εὐρεῖν τὴν ενεργειάν), care constă în respectarea poruncilor și rugăciunii. Capitolele 4-7 sunt dedicate efectului rugăciunilor. În capitolele 8-10 (περὶ διαφορὰς ἐνεργειῶν) acesta discută acțiunile harului: greșelii, semnele și efectele diferite ale acestora.

4. Εἰδησις μικρὰ περὶ ησυχίας - *Scurtă informație despre isihie*, în *Filocalia*, 1782 (PG 150, 1313-1329). Textul se găsește și la Balfour, J. Gouillard și A. Rigo. *Scurtă informație despre isihie* este o operă cu 15 capitole, compusă de Grigorie la cererea unui călugăr. La variantele titlului operei se adaugă cele ale rubricilor capitolelor. În anumite manuscrise, capitolul (1) este intitulat *Metoda despre divină acțiune și rugăciunea sfântă*, iar în altele *Despre isihie și cele două feluri de rugăciuni*. Editorul *Filocaliei* a folosit cel din urma titlu. Din punctul de vedere al ordinii folosite, opera *Scurtă informație despre isihie* tratează tehnica rugăciunii, a psalmodiei și a celorlalte practici ascetice și a lecturii. Cum se poate constata, este vorba despre o scurtă prezentare a diverselor practici ale regimului ascetic spiritual³⁵.

5. Κεφάλαια περὶ προσευχῆς - *Capitole despre rugăciune*, în *Filocalia*, PG 150, 1330-1346. *Capitole despre rugăciune* a fost scrisă pentru un bătrân călugăr dintr-o mănăstire cenobită, carei îi ceruse Sinaitului „un canon ascetic”. Cele 8 capitole sunt precedate de titluri care indică tema tratată: 1. Cum isihastul trebuie să stea în timpul rugăciunii și nu trebuie să se ridice imediat; 2. Cum trebuie spusă rugăciunea; 3. Cum trebuie controlată mintea în timpul rugăciunii; 4. Cum trebuie alungate gândurile; 5. Cum trebuie să psalmodiezi; 6. Cum trebuie să te hrănești; 7. Despre iluzie și alte teme.

6. Λογὸς εἰς τὴν ἀγίαν μετὰμορφωσίν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ - *Cuvântare despre Schimbarea la Față a Domnului Nostru în Iisus Hristos*, se găsește în D. Balfour, *Sfântul Grigorie Sinaitul. Discurs despre Schimbarea la Față*, fiind prima ediție critică - Θεολογία, nr.52, Atena 1982, pp. 644-680. Această cuvântare a fost ținută de Grigorie cu ocazia sărbătorii Schimbării la Față, la 6 august, înaintea unui grup de călugări. Acest text demonstrează cum tema luminii taborice a stat la baza meditațiilor din mediile isihaste înaintea disputelor despre lumina transfigurării, apărută cu conflictul palamit, și trebuie comparată cu alte cuvântări monahale, cum ar fi cele ale lui Teodosie Studitul, Neofit Zăvorâtul și Teolipt din Filadelfia³⁶.

Interesul pentru sărbătoarea, dar mai ales pentru lumina lui Hristos transfigurat pe Muntele Tabor se pare că depășește întâmplările legate de disputele teologice ale epocii. O dovadă evidentă este multiplicarea, în epoca bizantină târzie, a cuvântărilor dedicate Schimbării la Față. Printre cele aproximativ cincizeci de cuvântări ținute la aceasta sărbătoare, mai mult de o treime fac referire la perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea³⁷.

7. Περὶ τῶν τεσσάρων ἱεραρχῶν - *Despre cele patru ierarhii*, în A. Rigo, *Călugărul, biserica și liturghia. Tratatul despre ierarhii al Sfântului Grigorie Sinaitul*, Milano, 2003. Acest tratat, în care se recunoaște cu ușurință influența operei lui Pseudo-Dionisie Areopagitul, mai ales a *De cael.hier* și a *De eccl. hier.*, este dedicat simbolurilor statutului și hainei monahale și celebrării Euharistiei. Se pare că Grigorie Sinaitul și-a scris cea mai mare parte a lucrărilor sale înainte de anul 1330.

B. OPERE ÎNDOIELNICE SAU NEAUTENTICE

³⁵ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 86.

³⁶ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 87.

³⁷ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 88.

În această secțiune semnalăm câteva texte, atribuite Sinaitului numai de manuscrisele slave și care nu au un echivalent în textele grecești și a caror autenticitate poate fi pusă sub semnul întrebării.

1. După opusculul *Despre acțiunile harului și semnele iluziei*, în manuscrisele slave ale operelor lui Grigorie Sinaitul găsim un mic comentariu la *Eph 6, 12*, intitulat *Discursul lui Grigorie Sinaitul despre fragment* - „Lupta noastră într-adevăr nu este împotriva creaturilor făcute din sânge și carne, ci împotriva stăpânilor și căpeteniilor întunericului, împotriva dominatorilor acestei lumi tenebroase, împotriva spiritelor malefice care traiesc în ceruri”. Fragmentul Sfântului Pavel, care este prezent și în opusculele despre rugăciune din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, fusese deja comentat de Sinait în *Capete în acrostih* (O 1, cap. 122).

2. Apar sub numele Sinaitului numeroase imnuri care, cel puțin în aparență, nu au nici un echivalent în traducerea grecești: a. *Canon pentru toți Sfinții*; b. *Canon mângâietor pentru Iisus Hristos*; c. *Canon îngerului pazitor*; d. *Canon pentru Sfinții Părinți*; e. *Canon pentru Sfânta Cruce*; f. *Canon pentru Maica Domnului*. Prezența acestor imnuri în manuscrisele faimoase ale celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, ca cele de la Hilandar (nr. 342 și nr. 640), pare să fie în favoarea autenticității lor, dar o părere definitivă va putea fi exprimată numai după ediția critică a textelor în chestiune.

3. Diverse considerații sunt în schimb făcute despre alte două imnuri. În timp ce despre *Canon la Sfânta Treime* și despre altul dedicat Sfintei Parascheva, nu avem suficiente informații, două compoziții atribuite lui Grigorie în manuscrisele mai recente sunt cu siguranță false. Astfel, *Canon pentru toți Sfinții* este atribuit unui călugăr numit Mihail. Un alt *Canon pentru toți Sfinții* este opera unui călugăr Grigorie, identificat probabil cu Grigorie Choniades (c. 1294-1315)³⁸.

C. OPERE PIERDUTE

Se pare că au existat și alte opere ale Sinaitului care însă s-au pierdut. Putem să pomenim de scrisorile sale amintite în *Viața lui Maxim Kavsocalivitul*. A întreținut corespondență cu împăratul Andronic al III-lea Paleologul (1328-1341), cu cneazul bugar Ivan Alexandru (1331-1371), cu cneazul sârb Ștefan Uroș al IV-lea Dușan (1345-1355) și cu domnitorul Nicolae Alexandru al Țării Românești (1338-1364). Nu s-a păstrat nici una dintre epistolele sfântului, fiind cunoscut doar conținutul unei epistole adresată cnezului Ivan Alexandru, în care solicita ajutorul împotriva tâlharilor din Paroria. Cu siguranță Grigorie Sinaitul a scris numeroase epistole³⁹.

O imagine asupra teologiei Sfântului Grigorie Sinaitul ne este prezentată de introducerea făcută de el la lucrarea *Despre acțiunile grației și semnele iluziei*, în care pomenește de creșterea duhovnicească și transformarea ucenicilor în fiii lui Dumnezeu⁴⁰. Drumul spiritual constă în conștientizarea și activarea harului divin primit odată cu Botezul, prin practicarea poruncilor cu multe eforturi, în timp și prin invocarea metodică și continuă a Domnului Iisus. Sinaitul preferă practicarea tehnicii rugăciunii, căruia îi dedică un spațiu amplu în scrierile sale.

Metodele care constau în anumite poziții corporale și într-o disciplină respiratorie care însoțeau rostirea cu voce tare a numelui lui Dumnezeu, păreau a fi ceva nou la începutul secolului al XIV-lea. Sfântul Simion Noul Teolog în *Metoda sfintei rugăciuni și a atenției* avertiza că „aceasta activitate nu se regăsește în mulți”⁴¹. Tehnica rugăciunii este definită de

³⁸ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 89.

³⁹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 91.

⁴⁰ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 92.

⁴¹ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 93.

textele epocii folosind termeni deja cunoscuți, cum ar fi „moderație” (νήπις), „atenție” (προσοχή), isihia, „contemplare” (θεωρία), „paza inimii” (φυλακή της καρδιάς), și așa mai departe. Tehnica rugăciunii este deci inserată într-un sistem spiritual care cuprinde *rugăciunea pură, lupta împotriva gândurilor rele, mistica inimii*, elemente care cunoscuseră deja diverse faze succesive de reelaborare prin strădania unor părinți duhovnicești din secolele anterioare⁴². Metodele psihofizice se altoiau în plus pe o practică foarte veche, cunoscută sub numele de *Rugăciunea lui Iisus*: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, fie-ti mila de mine pacatosul”. *Rugăciunea lui Iisus* folosită de monahii deșertului egiptean în secolele VI-VII, cunoscuse în evul mediu bizantin o nouă și extraordinară popularitate⁴³.

Lucrarea Sfântului Simeon Noul Teolog *Metoda sfintei rugăciuni și a atenției* a avut o influență remarcabilă asupra monahilor chir din secolul al XIII-lea. Grigorie Sinaitul și Grigorie Palama au cunoscut *Metoda* Sfântului Simeon Noul Teolog⁴⁴. Lucrarea vorbește de două elemente: *disciplina respiratorie și vizualizarea interioară*. Raporturile strânse care au loc între încetinirea respirației și starea minții sunt bine delimitate într-o pagină a *Triadelor*, în care Palama scrie o apologie a tehnicii psihofizice. Această tehnică a adus criticile lui Varlaam din Calabria (ca 1290-1348). Despre poziția la rugăciune pomenește Sinaitul în *Capete în acrostih* amintind de dorința patimașă care sălășluiește în buric, locul tuturor pornirilor trupești⁴⁵.

Tratat plin de folosuri despre paza inimii - Λόγος ωφελειάς μεστός περί φυλακῆς καρδιάς este atribuit călugărului Nichifor Isihastul, cunoscut din *Triadele* lui Palama care îl prezintă ca fiind un important personaj în istoria isihasmului bizantin târziu. Nichifor era un italian convertit la ortodoxie. Devenit călugăr, s-a stabilit pe Muntele Athos, unde a învățat tainele isihiei, devenind mai apoi un îndrumător duhovnicesc. Antilatinismul său l-a dus la exil în timpul împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul. După judecată a fost trimis în Cipru, de unde a fost eliberat în luna septembrie a anului 1277. Probabil acesta putuse să revină pe Muntele Athos numai după moartea lui Mihail al VIII-lea. Lucrarea *Tratat plin de folosuri despre paza inimii*, a scris-o înainte de exil⁴⁶. Opera este format din trei parti: prolog, o antologie patristică, și prezentarea tehnicii rugăciunii⁴⁷. În lucrarea sa, Nichifor a folosit texte patristice din Antonie cel Mare (356), Arsenie cel Mare (445), Pavel din Latros (955), Sava (+532), starețul Agaton, Marcu Sihastrul (430), Ioan Scărarul, Isaia din Gaza (+488), Macarie Egipteanul (+ca 390), Diadoh din Foticea, Isaac Sirul, Ioan Carpaticul și un fragment atribuit lui Simeon Noul Teolog, pentru a întări metoda rugăciunii. Pentru el, scrierile Părinților, vorbesc toate de „paza inimii”, de „cumpătare” și „atenție”, dar și de necesitatea „coborârii minții în inimă”, prin care confirmă existența unei „metode spirituale” mult mai eficace decât celelalte forme de asceză, definite cu termenul (πρακτική). Lucrarea a stârnit, după câteva decenii de la compunerea ei, furia lui Varlaam din Calabria, un redevabil adversar al paracticii isihaste⁴⁸. Pentru a înțelege tehnica rugăciunii descrisă de Grigorie Sinaitul este necesară lectura a două scrieri: *Scurtă informație despre isihie* și *Capete despre rugăciune*. Aici Sinaitul vorbește despre poziția călugărului din timpul rugăciunii, despre ținerea respirației, disciplinarea minții, amintirea lui Dumnezeu și rugăciune. Succesiunea formulilor de rugăciune în funcție de etapele itinerariului spiritual este trasată cu claritate de Calist și Ignatie Xanthopol în câteva pagini din *Metoda și canonul riguros* ce se găsește în *Filocalia*.

⁴² Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 94.

⁴³ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 95.

⁴⁴ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 96.

⁴⁵ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 99.

⁴⁶ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 102.

⁴⁷ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, p. 103.

⁴⁸ Antonio Rigo, „Gregorio il Sinaita”, pp. 103-106.

Sinaitul a marcat profund epoca în care a trăit. Începutul activității sale a coincis cu debutul isihasmului bizantin târziu. Grigorie aparține unei generații contemporane cu renașterea vieții monahale în sihastrie. Nu a fost „creatorul” isihasmului, dar a fost interpretul și practicianul cel mai important. În această perioadă întâlnim în Muntele Athos personalități remarcabile precum: Maxim Kavsoalivitul, Grigorie Palama, Isidor I și Calist I, dar și alți monahi cu alese preocupări teologice și spirituale.

Doctrina Sinaitului este expresia isihasmului, un rod dragostei pentru sihastrie. Sfântul Grigorie Sinaitul, nu este doar un practician al *metodei rugăciunii inimii*, ci și un mare exeget al ei. De aceea a abordat în gândirea sa o gamă foarte largă de teme de viață duhovnicească care se întind de la cele mai înalte reflecții privitoare la Dumnezeu, de la întâlnirea minții cu Sfânta Treime în altarul cel mai lăuntric al ființei omenești, până la cele mai concrete detalii ale viețuirii omenești. El a preluat din gândirea teologică a unor mari Părinți ai Bisericii metodele viețuirii pusnicești și rugăciuni permanente. A realizat o sinteză între învățăturile acestora, pe care apoi a aplicat-o în rugăciunea sa și la eforturile sale de curățire de patimi. Sinaitul este cel mai subtil analist al trăirilor sufletești și al manifestărilor spirituale ce caracterizează ființa umană.

A adus lămuriri evident asupra căldurii duhovnicești care însoțește rugăciunea curată și asupra celei înșelătoare și păcătoase. Merge până la cele mai mici detalii în explicarea legăturilor bune sau rele dintre suflet și trup. Teologia Sfântului Grigorie Palama a fost puternic influențată de învățătura lui Grigorie Sinaitul, care arăta un mare echilibru și o smerită reținere de la formulările teologice îndrăznețe. El nu a cunoscut învățătura despre Ființa Divină și energiile necreate ale lui Dumnezeu, învățătură pe care a dezvoltat-o Sfântul Grigorie Palama mai târziu, obligat de necesitatea apărării experiențelor harismatice trăite de isihăști. Prin teologia sa Grigorie Palama a făcut ca energiile divine să nu fie incluse în rândul energiilor provocate de ordinea materială, iar practica ascetico-mistică instituită de Sfântul Grigorie Sinaitul să devină un țel al viețuirii creștine.

BIBLIOGRAPHY

- Bois, J., „Grégoire le Sinaïte et l' hésychasme à l' Athos au XIVe siècle”, în *Echos d'Orient*, 5, 1901-1902, pp. 65-73.
- Balfour, D., „Saint Gregory of Sinai's. Lie Story and Spiritual Profile”, în *Θεολογία* 53/1, 1982, pp. 30-62.
- Balfour, D., „The Works of Gregory the Sinaïte”, în *Θεολογία* 53/2, 1982, pp. 417-429, 53/4, 1982, pp. 1102-1118, 54/1, 1983, pp. 153-183.
- Cotan, Claudiu, „Gherasim, un ucenic al Sfântului Grigorie Sinaitul”, în *Theologia Pontica*, Edit. Vasiliana'98, nr. 1-2, 2008, pp. 225-231.
- Darrouzès, J., „Gregoire le Sinaïte”, în *Dictionnaire de spiritualité, ascétique et mystique*, 6, 1967, 1011-1014.
- Delikari, A., *Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης. Η Δράση και η Συμβολή του στη Διάδοση του Ησυχασμού στα Βαλκάνια*, Tesalonic, 2004.
- Fidas, V., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, t. 2, Atena, 1983.
- Hisamatsu, E., *Gregorios Sinaites als Lehrer des Gebetes*, Altenberge, 1994.
- Laurent, V., „Gregorios Sinaïtes”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, 4, 1960, 1214-1215.
- Meyendorff, J., *Byzantine Hesychasm: Historical, Theological and Social Problems. Collected Studies*, [Variorum Reprints], Londra, 1974.
- Nadal, J.S., „La critique par Akindynos de l'hermeneutique patristique de Palamas”, în *Istina*, 19, 1974, pp. 297-328.
- Papadimitríu-Doukas, N., „Κάλλιστος Α΄ και Άγιον Όρος”, în *Θεολογία* 74, 2003, pp. 721-729.

- Papadopoulos, S., „Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης”, în *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, 4, 1964, pp. 703-707.
- Patericul*, Alba Iulia, 1990.
- Podskalsky, G., „Gregorios Sinaites”, în *Theologische Realenzyklopädie*, 14, 1985, pp. 206-209.
- Podskalsky, G., „Gregorios Sinaïtes”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1995, 1025-1026.
- Ponticul, Evagrie, „Despre rugăciune”, în *Filocalia*, vol. I, trad. Introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, edit. al IV-a, Edit. Harisma, București, 1993.
- Rigo, A., „La vita e le opera di Gregorio Sinaita”, în *Cristianesimo nella storia. Ricerche storiche esegetiche teologiche*, 10, 1989, pp. 579-607.
- Rigo, A., „Gregorio il Sinaita”, în C.G. Conticello, V. Conticello (eds.), *La théologie byzantine et sa tradition*, t. 2 (XIIIe -XIXe s.), Turnhout, 2002, pp. 35-122.
- Sinkewicz, R.E., *The doctrine of the knowledge of God in the initial discussions between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas*, Oxford, 1979.
- Sfântul Grigorie Sianitul, *Filocalia*, vol. 7, Edit. Humanitas, București, 2017.
- Sofronie, Arhimandritul, *Despre temeiurile nevoinței ortodoxe*, trad. de Ieromonahul Rafail (Noica), Alba Iulia, 1994.
- Vourouzidis, H., *Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κάλλιστος Α΄*, Serres, 2002.
- Ware, Kallistos, *Rugăciunea lui Iisus în scrierile Sfântului Grigorie Sinaitul*, trad. Dragoș Dâscă, Edit. Doxologia, Iași, 2014.